

Az 1941. évi kőrösmezői deportálások A kitoloncolásokat jóváhagyó minisztertanácsi döntés háttere

Hetvenegy évvel ezelőtt a magyar állam szervei körülbelül húszezer, évtizedek óta az országban élő zsidó személyt egy határ menti katonai gyűjtőtáborban összegyűjtöttek, majd teherautókon a magyar hadsereg által megszállt oroszországi hadműveleti területre szállították. Ahogy egy frissen előkerült dokumentumban olvashatjuk:

„Az ország belterületén a belügyminiszter úr, a kárpátaljai területen, pedig a kormányzói biztos úr rendeletére 1941. július 15-én megindult az orosz és lengyel állampolgárságú zsidók kiutasítása és kitelepítése. A kitelepítések a határvidéki rendőrkapitányság irányítása mellett előbb a kőrösmezői határvidéki rendőrkirendeltség, majd a m. kir. belügyminiszter úr kiküldött útján az eltávolítások céljára Kőrösmezőn felállított m. kir. 108. számú katonai zsidó gyűjtő- és mozgótáboron keresztül történtek. A zsidó kitelepítések 1941. július 15-től augusztus 12-ig tartottak. Ez idő alatt az egész ország területéről 19426 személy került kitelepítésre. A német katonai szervek intézkedésére a zsidó kitelepítéseket 1941. augusztus 12-én be kellett szüntetni, minek folytán az orosz és lengyel állampolgárságú kiutasított és kitelepítésre már kijelölt zsidóság igen tekintélyes része az országba visszamaradt.”¹

A kitoloncoltak kétharmada az 1939-ben visszafoglalt kárpátaljai területekről származott. Itt Kozma Miklós kormányzói biztos önálló, jóval szigorúbb rendelkezései alapján kitoloncoltak minden olyan idegen állampolgárságú vagy őshonos magyar zsidót is, akik nem tudták bizonyítani magyar állampolgárságukat. Előfordult, hogy több település teljes zsidó lakosságát áttették a határon. A kárpátaljai deportálásokat megszervező és lebonyolító Meskó Arisztid rendőrtanácsos szerint „tisztogató akciót” folytattak.² A hatályos magyar törvényeket lábbal tipró akció során több ezer olyan személyt deportáltak, akinek megvolt a magyar állampolgársága, vagy legalábbis valószínűsíteni tudta azt.

A kitoloncolandókat egy havasaljai katonai gyűjtőtáborból a magyar királyi honvédség teherautóin szállították Kelet-Galíciába.³ Férfiak, nők, öregek és gyermekek ezrei vándoroltak céltalanul, élelem és szállás nélkül a háború által pusztított területen. Az erdőben, falvakban és az utak mentén menetelő csoportokat felfegyverkezett ukrán bandák fosztogatták és gyilkolták. A kitoloncoltak közül tizenegyezren a „végső megoldás” első öt számjegyű, addig példátlan méretű és szörnyűségű tömegmészárlásának estek áldozatául az ukrainai Kamenyec-Podolszkijban. Ezt a vérfürdőt az ősz folyamán legalább még három olyan másik követte, amelyekben szintén nagy számban lőtték agyon a nyári kitoloncolások még életben maradt áldozatait. Színhelyük három kelet-galíciai város, Nadvorna, Sztaniszlau és Kolomea voltak.

Az alábbi tanulmány a deportálásokat feldolgozó monográfia egyik fejezete, amely a kitoloncolások elrendeléséhez vezető magyar kormányzati döntéshozatali mechanizmust vizsgálja.⁴

Historiográfiai áttekintés

Máig tisztázatlan, hogy mely szerv(ek) és kinek vagy minek a hatására, illetve mikor döntött(ek) az 1941. évi nyári kitoloncolások elrendeléséről. Ezekre az igen fontos kérdésekre a témában eddig megjelent magyar szakirodalmi művek gyakran egymásnak ellentmondó, és ami szembetűnő, a forrásokat néha igen csak könnyelműen kezelő válaszokat adtak.

1. Lévai Jenő szerint a deportálások ötletét Martinidesz Ödön nyilas érzelmű detektívfelügyelő terjesztette elő Kozma Miklós kárpátaljai kormányzói biztosnak. Ő és Kiss Árkád KEOKH-tanácsos azért fordultak Kozmához, mert szerintük Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter nem volt hajlandó teljesíteni a menekült zsidók kitoloncolására tett német követelést, s különben is a zsidóság nagy része úgyszólván munkanélkülivé vált a Kárpátalján elrendelt iparrevízió miatt.⁵ Lévai szerint Kozma nagy lelkesedéssel tett magáévá a javaslatot, már csak azért is, mert Kelet-Galícia akkor már a németek megbízásából magyar megszállás alatt állt, ahol a belügyminisztériumnak nem volt rendelkezési joga. Kozma Budapestre sietett, ahol a minisztertanácson „az ügy fontosságára tekintettel” megjelent Werth Henrik vezérkari főnök is. Az ülésen Keresztes éles tiltakozását a fentebbi hatásköri kifogással szerelték le, majd döntöttek arról, hogy a „szóban forgó munkanélküli zsidókat, akik csak terhére vannak Kárpátaljának”, dolgozni vigyék ki Galíciába. Lévai szerint a minisztertanács ezt a feladatot Kozmára testálta.⁶ A szerző a történet alátámasztására egyetlen forrást sem adott meg.

2. A 60-as években Geyer Arthúr rabbi – forrásmegjelölés nélkül⁷ – a következőket írta:

„A június végén tartott minisztertanácson Werth Henrik vezérkari főnök elgondolása alapján Bartha Károly honvédelmi miniszter azt a javaslatot terjesztette elő, hogy a Magyarországon lakó lengyel és orosz állampolgárságú zsidókat deportálják és telepítsék le ezen a területen. A kormány valamennyi tagja helyeselte ezt az indítványt, csupán Keresztes-Fischer belügyminiszter szavazott ellene. Aggodalmait Werth és Bartha azzal igyekezett eloszlatni, hogy a kitelepítendő zsidókat semmi bántódás nem fogja érni. Új lakóhelyükön a visszavonuló szovjet hadsereg által evakuált községek üresen maradt házaiba fognak kerülni és módjuk lesz mezőgazdasági munkából megélni.”⁸

3. Hollós Ervin⁹ 1971-ben megjelent könyvében Ujszászy István feljegyzéseire hivatkozva már a következőkről számolt be:

„Werth Henrik a vezérkar főnöke emlékiratot intézett Horthy Miklós kormányzóhoz, s ebben Kárpátaljának a megbízhatatlan elemektől való megtisztítását indítványozta. A javaslattal a kormányzó és Bárdossy is egyetértett. Realizálására Bárdossy László miniszterelnök és Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter tanácskozást hívott össze, amelyen részt vett még Werth Henrik vezérkari főnök, László Dezső a Vkf 1. osztályvezetője és Kozma Miklós, Kárpátalja kormányzója. A tanácskozáson megállapodtak abban, »hogy Kárpátaljáról minden kétes állampolgárságú egyént kiutasítanak és a kelet-galíciai német szerveknek adnak át.«¹⁰

4. Majsai Tamás a kitoloncolásokról készült, mind a mai napig útmutató tanulmányában forráshiányra hivatkozva csupán a Hollós és Geyer által elmondottakat idézte.¹¹ Randolph L. Braham a magyar holokauszt történetét feldolgozó monumentális, kétkötetes művében a Hollós által elmondottakat – forrásmegjelölés nélkül – kiegészítette a Lévainál olvasható Kiss–Martinidesz kitoloncolási tervvel.¹²

5. A források teljes hiányára tekintettel nem meglepő, hogy Karsai László a 2001-ben megjelent könyvében a következőket írta:

„A kormány ezt az akciót 1941 júniusában, júliusában és augusztusában nem tárgyalta meg. Hollós Ervin Ujszászy István feljegyzéseire hivatkozva állítja, hogy

a magyar kormány megtárgyalta a kárpátaljai zsidók deportálását. Mivel ezt az állítást semmiféle eredeti dokumentum sem támasztja alá, tévesnek kell gondolnunk.”¹³

Karsai valószínűleg ugyanezen ok miatt hagyta említés nélkül Lévai és Geyer korábbi tanulmányait is. Karsai megállapításából az derül ki, hogy nem ismerte az Ujszászy-féle iratot.¹⁴ Azóta azonban kiadták Ujszászynak az ÁVH fogságában írt feljegyzéseit, ami megerősíteni látszott azt a feltevést, miszerint a kitoloncolásokról magas kormányzati szinten született döntés. Ujszászy ugyanis a következőket vetette papírra 1948. augusztus 26-án:

„1941 nyarán Kárpátalja hadműveleti területté vált. A vezérkar I. (hadműveleti) osztálya – László Dezső vezérőrnagy csoportfőnök utasítására – tervet dolgozott ki Kárpátaljának a »megbízhatatlan« elemektől való megtisztítására. A tervet Sáska Elemér vezérkari ezredes (ekkor alezredes) készítette el. Werth Henrik vezérezredes (ekkor gyalogsági tábornok) a vezérkar főnöke a tervet magáévé tette. Végrehajtása érdekében a kormányhoz emlékiratot intézett, amit László Dezső vezérőrnagy állított össze. Bárdossy László miniszterelnök az emlékiratot elfogadta, Budapestre rendelte Kozma Miklóst, Kárpátalja kormányzóját, hogy a végrehajtás tervét vele és Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszterrel átbeszélje. Werth, Kozma és Keresztes-Fischer a tárgyban azon megállapodásra jutottak, hogy Kárpátaljáról minden kétes állampolgárságú egyént kiutasítanak és a kelet-galíciai német szerveknek adnak át. [...] 1941 júliusában egész Kárpátalján meglepetésszerű razziát tartott a csendőrség és a rendőrség. Az eleve kiszemelt »kétes állampolgárságú« egyéneket összefogta, és Galícia területére dobta ki. Mint László Dezső vezérőrnagy később velem közölte, razziának mintegy 10.000 zsidó és »kétes« elem esett áldozatul. 1941 augusztus elején a Budapesten működő idegen katonai attasékat kísérem ki arcvonal megtekintése céljából az akkor Pervomajszkban tartózkodó magyar gyorsadtest parancsnoksághoz. [...] Kiutazásunkkor pár órát Kamenyec-Podolszkijban töltöttünk, ott láttam drótok mögé bezárva a Kárpátaljáról elhurcolt szerencsétlenek egy csoportját. További sorsuk előttem ismeretlen, valószínűleg bekerültek a »Gestapó« halálőrliő mechanizmusába.”¹⁵

Ormos Mária szerint szinte biztosra vehető, hogy Ujszászy nem emlékezetből írt, hanem bizonyos esetekben a kihallgatói rendelkezésére bocsátották a vezérkari főnökség 2. osztályának és az Államvédelmi Központ megmaradt iratanyagának egy részét.¹⁶ Mindenesetre az előkerült irat alapján megállapítható, hogy Hollós ferdi. A feljegyzésben nem esik szó sem egy Horthyhoz intézett emlékiratról, sem pedig arról, hogy László Dezső részt vett volna a miniszterek, valamint a Kozma és Werth közötti megbeszélésen.

6. A kárpátaljai levéltári iratokat rendkívül jól ismerő Ságvári Ágnes szerint a „kárpátaljai kormányzói biztos és a vezető katonai körök – feltehetően július első napjaiban – megtárgyalták a KEOKH ötletét”, amely alapján „a legfőbb hadvezetőség és a kárpátaljai kormányzói biztos – Magyarország kormányzójának és miniszterelnökének hallgatóságos hozzájárulásával – úgy döntött, hogy Kárpátaljáról minden kétes állampolgárságú egyént kiutasítanak és a kelet-galíciai német szerveknek adnak át”.¹⁷ Itt is jól látható, hogy miként keverednek a Braham- és Geyer-féle verziók, ám az olvasó erről mit sem tudhat, mert a szerző egyetlen forrást sem jelölt meg állításai alátámasztására.

7. A '41-es deportálási döntés utáni nyomozásban 2000 a fordulat éve. Ekkor jelent meg ugyanis Ormos Mária monográfiája a kárpátaljai területek kormányzói biztosáról, Kozma Miklósról.¹⁸ Ormos a Magyar Országos Levéltárban elfekvő Kozma-iratok alapján megpróbálta rekonstruálni a kormányzói biztos deportálásokban betöltött szerepét.

Ormos szerint Kozma 1941. június 7-én levelet írt Bárdossynak, amely a „nem-kívánatos kárpátaljai elemek elűzéséről” szólt. Ez a levél azonban, melyre Karsai László

hívta fel Ormos Mária figyelmét, s amelyből idézni szeretett volna – mint Ormos sajnálkozva megjegyezte –, nem volt fellelhető a levéltárban.¹⁹

A következő dokumentum Kozma június 16-ai kézzel írt feljegyzése, amely a „Min. tanács” (minisztertanács) címet viseli és a kormány június 17-i ülésére készült.²⁰ Az első pontban (Általános helyzet) az ötödik „e” betűvel jelzett ügyként a „zsidó” és – Ormos szerint – egy olvashatatlan szó áll. Az ehhez az irathoz csatolt másik, gépelt feljegyzésben Kozma a miniszterelnökkel június 14-én megbeszélendő ügyeket sorolta fel.²¹ Ezen irat második pontjában a „*pénzszükséglet esetleges helyi evakuálások esetén*” szavak állnak. Ormos összekapcsolva a két bejegyzést azt állapította meg, hogy „*mivel másfajta »evakuálás«, mint a »hontalan« zsidóké és más hontalanoké nem jött számításba, logikus a következtetés, hogy Kozma és Bárdossy között ekkor már csak a pénzszükséglet kérdése volt nyitott*”.²² Mindezek alapján Ormos azt feltételezte (s ebben nyomatékosan szerepet játszott a június 7-i „elkeveredett” levél), hogy június 17-én a minisztertanács elé került a „hontalanok evakuálása”.

Vizsgáljuk meg alaposabban a két dokumentumot! A június 14-i, a miniszterelnökkel folytatandó tárgyalásaira készült emlékeztetőjében Kozma az első pontban felsorolja mindazon ügycsoportokat („*orosz mozgás, ukrán helyzet, német-ukrán mozgás, szökések*”), amelyekben változás állt be Kárpátalján május 20-a óta. A második pontban a „*pénzszükségletek esetleges helyi evakuálások esetén*”, a harmadik pontban a „*keddi minisztertanács*”, a negyedik pontban a „*honvédelmi miniszter rendelete – határsáv*”, majd a tizenegyedik pontban a „*zsidó munkásszázadok*” szó olvasható.

A minisztertanács ülésére készült június 16-i, kézzel írt feljegyzésben Kozma az első pontban megismételte a június 14-i emlékeztetőben foglaltakat („*Ált. helyzet: a.) orosz b.) ukrán c.) német d.) szökések*”), majd az e.) pontba felvette a „zsidó” szót, s egy másikat, amit mi „*mszázadok*” bejegyzésként azonosítottunk. Ormos, mint emlékszünk, ezzel a – számára megfegtetlenül maradt – szókapcsolattal hozta összefüggésbe a június 14-i iratban található evakuálás pontot. Álláspontunk szerint Ormos – mégoly logikus – következtetése talaját veszti, ha a mi olvasatunk – „*zsidó mszázadok*” – helyes. Ormos következtetésének továbbá ellentmondani látszik, hogy a június 16-i feljegyzés nem tartalmaz utalást evakuálásra, a „*Határsáv – Honv. rendelet*” szó pedig önmagában, a feljegyzés végén, az utolsó, hatodik pontban található. Érdemes továbbá kiemelni, hogy Kozma mindkét feljegyzésben kizárólag zsidó munkásszázadokról írt és sem az evakuálás, sem a határsáv vonatkozásában nem említette meg a zsidóságot.

Mindezek ellenére azonban elfogadhatónak tartjuk, hogy a június 17-i minisztertanács ülésen szó eshetett a határsávból történő, részleges kitelepítésről. A fenti dokumentumok alapján azonban nem látjuk kellően alátámasztottnak azt, hogy ekkor már csak a pénzszükségletek kérdése állt nyitva.

Mindezen kétségeket eloszlathatná a minisztertanács június 17-i üléséről készült jegyzőkönyv, de az pusztán általánosságokat tartalmaz:

„Vitéz leveldi Kozma Miklós kormányzó biztos úr részletes tájékoztatást ad Kárpátalja politika helyzetéről, az ottani lakosság politikai hangulatáról és a világpolitikai helyzet és különösen az orosz mozgósítás következtében várható esetleges visszahatásokról. Az intézkedések minden irányban megtétettek.”²³

Az Ormos által feltárt következő forrás Kozma 1941. július 4-ei naplóbejegyzése, amely a következőket tartalmazza: „*Megbeszélés: 1/ 5 km – határsáv kiürítés; 2/ Idegen állampolg. zsidók ki; 3/ fiatal nőtlen zsidók ki; 4/... (?) a./ kényszer, b./ önként; 5. egyéb rendőri intézkedések.*”²⁴ Ebből egyedül nem lehet megállapítani, hogy kivel is zajlott le a megbeszélés, de magyarázatot adhat egy 1941. július 10-én, csütörtökön, Bárdossynak írt levél:

„A jövő héten a nem magyar állampolgár, idemenekült galíciánereket, az exponált ukrán agitátorokat s a cigányokat át fogom tenni a határon. A

részleteket Barthával, Szombathelyivel és a debreceni hadtestparancsnokkal megbeszéltem.”²⁵

8. Karsai László 2002-ben mindezekre tekintettel revideálta az álláspontját:

„Könyvemben azt írtam, hogy a minisztertanács nem vitatta meg 1941-ben a deportálásokat. Mint Ormos Mária Kozma Miklós feljegyzései alapján megírta, ez nem igaz. Csak a minisztertanácsi jegyzőkönyvek végső, alaposan megszerkesztett változatából hagyták ki az erről szóló részeket.”²⁶

Karsai a könyvében Werth Henriknek tulajdonította a deportálások ötletét. Szerinte ezt a Kárpát-csoport parancsnokához intézett, 1941. július 7-én kelt parancsából lehet megállapítani. Ennek tartalmát Karsai a következőképp foglalta össze:

„Ebből kiderül, hogy Werth volt az, aki úgy döntött, hogy a nem magyar állampolgárságú zsidókat az elfoglalt galíciai területre kitelepíti. Az utasítás értelmében a Kárpát-csoport parancsnokának (Szombathelyi Ferenc) a kárpátaljai kormányzói biztos (Kozma Miklós) hivatalával kellett a részleteket megtárgyalni. Már ebben az utasításban felmerül, hogy nemcsak a Galíciából Kárpátaljára bevándorolt zsidók kitelepítéséről van szó, hanem az ország egyéb területein, elsősorban az internálótáborokban lévő külhonos zsidókat is ki akarta a vezérkari főnök telepíttetni.”²⁷

Egészen meglepő módon azonban a szerző nem közölte a kuriózumnak számító parancs levéltári lelőhelyét, és mint később látni fogjuk, egy további fontos részletet sem.²⁸

9. A kitoloncolások elrendelőinek kilétére Frojimovics Kinga szolgáltatott újabb információt a zsidó menekültekkel foglalkozó, 2007-ben angolul megjelent művében. Frojimovics az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) megtalálható népbírói periratok közül idézte Pásztóy Ámont, a belügyminisztérium Közbiztonsági Osztályának vezetőjét, aki a vádhatóság számára írt feljegyzésében a következőket állította:

„Valamikor július elején Keresztes Fischer belügyminiszter azt mondta, hogy a kormányzat Bartha Károly hadügyminiszter javaslatára úgy döntött, hogy áttelepíti a lengyel származású zsidókat a magyar hadsereg által elfoglalt területekre.”²⁹

Frojimovics azonban megjegyezte, hogy „a Pásztóy által említett minisztertanácsi megbeszélést a fennmaradt jegyzőkönyvek alapján nem lehet igazolni”,³⁰ de „lehetséges, sőt valószínű, hogy Werth, Bartha hadügyminiszter és középszintű KEOKH hivatalnokok is szerepet játszottak az akció megindításában”.³¹

A kitoloncolásokat jóváhagyó minisztertanácsi határozat az újabb levéltári iratok tükrében

A Budapesti Fővárosi Levéltárban (BFL), az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárban (ÁBTL), valamint a Magyar Országos Levéltárban (MOL) folytatott kutatásaink során több ezer oldalnyi olyan, a történeti kutatásban nem említett anyagot tártunk fel, amelyekből egészen jól rekonstruálhatók az 1941. június végi, július eleji események.

Mielőtt azonban rátérnénk az iratok bemutatására, megemlítjük, hogy az eddigi kutatások a '41-es kitoloncolásokat tárgyalva érthetetlen módon nem használtak fel egy könnyen hozzáférhető, a szó szoros értelmében perdöntő dokumentumot, Bárdossy László népbírói tárgyaláson tett tanúvallomását. Ebben maga Bárdossy László miniszterelnök jelentette ki, hogy:

„Itt az országban a zsidókkal kapcsolatban kívánság volt abban az irányban, hogy akik megállapíthatólag Galíciából átjött zsidók voltak, szállíttassanak oda vissza. Én sohasem tudtam, hogy a Galíciából származó zsidókat kb. 30.000-re teszik. Én érdemben annyit tudtam erről az ügyről, hogy az a kívánság merült föl, hogy akik nem magyar állampolgárok, azok innen távolíttassanak el. Ezt a minisztertanács határozatba foglalta és ezt a határozatot a kormánynak erre hivatott szerve végrehajtotta. A pártban és a parlamentben kifogások merültek fel abban a tekintetben, hogy miért nem történik ez nagyobb mértékben és gyorsabban, és hogy még mindig vannak nem magyar állampolgárok, akik itt vannak. A németek viszont azt mondták, hogy ott hadműveletek vannak, s nem tudják, hogy az odaszállítottakkal mit csináljanak, egyelőre várjunk vele. Nem tagadom mindenért felelős vagyok, de nem voltam köteles mindenről tudni, a miniszterelnök nem tartozik mindenről tudni, ennek külön felelős gazdája volt. Én teljesen megbízhatónak tartottam Keresztes-Fischert és tudtam, hogy emberileg gondolkodik. Teljesen megnyugodtam abban, hogy Keresztes-Fischer ebben a tekintetben nem fog túlmenni a törvényes szabályokon. Ez volt a hitem és meggyőződésem. Amikor megkérdeztem tőle, hogy hogyan áll ez a kérdés, valaki bejött hozzám és azt mondta, hogy a kiutasítások körül kegyetlenkedések folynak, s én tegyek valamit. Én akkor szóltam Keresztes-Fischer Ferencnek, s Keresztes-Fischer azt mondta, hogy a helyi hatóságok valóban túlmennek azokon a kereteken, amelyeket én, mint belügyminiszter nekik megszabtam, de majd én most a körműkre nézek, és rendet csinállok. Ismétlem mindenért felelős vagyok, de ezeknek a részleteit nem végezhettem. Én magam nem lehettem a belügyminiszter úr útlevélosztályának vezetője, ugyanakkor a külügyminiszter, miniszterelnök, a vezérkar főnökének állandó ellenőrzője és minden egyéb.”³²

A Bárdossy elleni perben majdnem, hogy ez az egyetlen utalás a '41-es deportálásokra.³³ Az alább bemutatott és elemzett dokumentumok, a „belügyminiszter úr útlevélosztályának” – helyesen: a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság (KEOKH) – tisztviselőivel szemben lefolytatott népbírósi eljárásokból származnak.

A kitoloncolások végrehajtásának egyik kulcsfigurája, Pásztóy Ámon 1941. július 1-i hatállyal került a KEOKH éléről a Belügyminisztérium Közbiztonsági Osztályának élére. A későbbiek szempontjából fontos tudni, hogy Pásztóy 1941. július elején a Tomcsányi Kálmán belügyi államtitkár vezette tárgyalóbizottság tagjaként Trencsénteplicén és Pozsonyban tartózkodott, ahol a magyar-szlovák kiadatási és bűnügyi jogsegélyszerződés (toloncegyezmény) előkészítésében vett részt.³⁴ A kétoldalú megbeszélések a minisztertanácsi jegyzőkönyvek tanúsága szerint 1941. június 28. és július 9. között folytak.³⁵

Pásztóy egyik vallomásában úgy nyilatkozott, hogy amíg külföldön tárgyalt a magyar kormány még nem határozta el a zsidók deportálását.³⁶ Egy másik kihallgatása alkalmával azt állította, hogy

„amikor onnan nyolcnapi távollét után megjöttem, és a miniszternél [Keresztes-Fischer Ferencnél] jelentkeztem, aki közölte velem, hogy a minisztertanács a honvédelmi miniszter előterjesztésére elhatározta [sic!], hogy a Galíciából és Oroszországból származó zsidóknak tekintendő személyeket, a magyar hadsereg által elfoglalt területre telepítse. Közölte továbbá, hogy az erre vonatkozó rendelkezéseit a KEOKH vezetőjének, Siménfalvy Sándornak már megadta.”³⁷

Pásztóy a népbírósi tárgyaláson³⁸ és az elsőfokú ítélet ellen benyújtott tizenhat oldalas semmisségi panaszában még több részlettel szolgált:

„Visszaérkezésem utáni napon Siménfalvy döbbsen jelentette nekem, hogy a miniszter [Keresztes-Fischer Ferenc] közölte velem, miszerint a minisztertanács elhatározta, hogy a magyar hadsereg által megszállt galíciai területre kitelepíteni rendeli az onnan származó és az idegenrendészeti hatóságok által nyilvántartott külföldieket. Ez a bejelentés engem módfelett meglepett, mert egy ilyen

cselekményben a miniszter eddigi politikájának frontális megváltoztatását láttam. Siménfalvy kíséretében azonnal kihallgatásra jelentkeztem a miniszternél. A miniszter közölte velünk, hogy az előző heti minisztertanácson a honvédelmi miniszter (Bartha Károly) a honvédezerkar főnökének (Werth Henrik) javaslatára indítványt tett, hogy a Kárpáton túli területre, ahol a lakosság nagyon megritkult, telepítse ki az onnan származó zsidóságot munkaeszközökkel együtt. A honvédelmi miniszter a minisztertanácsot akként informálta, hogy a magyar honvédség arcvonala mögötti területen katonai közigazgatás létesült és később majd magyar polgári közigazgatást vezetnek be, fontos tehát minden szempontból az, hogy ez a terület benépesüljön. Ennek az információnak az alapján a miniszterek többsége a gondolatot magáévá tette, a belügyminiszter azonban a kitelepítés ellen foglalt állást. Közölte a miniszter továbbá, hogy a honvédelmi miniszter azt mondta, miszerint a kitelepítettek emberhez méltóan lesznek elhelyezve és kellő felügyelet mellett békés munkát fognak velük végeztetni.”³⁹

Pásztóy egy másik jegyzőkönyv tanúsága szerint rögtön érdeklődött a miniszternél, hogy a minisztertanács kellőképpen mérlegelte-e ennek a fontos elhatározásnak a várható következményeit. Arra a kihallgatói kérdésre, hogy milyen várható következményre gondolt, a következő választ adta:

„A nemzetközi visszhangra, mely eltúlzottan foglalkozhatik egy ilyen akcióval, amely aztán az ország érdekére súlyos kárt jelent, s amelyet a békekötés alkalmával számon kérnek. A miniszter közölte, hogy a javaslatot ellenszenvvel fogadta, de biztosítékot kapott a honvédelmi minisztertől, hogy a letelepítés katonai részről teljesen elő van készítve, a kitelepülők a magyar katonai közigazgatás támogatásával mindazon előfeltételek birtokába jutnak, amelyek az elpusztult országrész felépítéséhez és egzisztenciájuk megteremtéséhez szükséges, éppen ezért felhívta a figyelmemet arra, hogy kísérem figyelemmel, hogy csak azokat az egyéneket telepítsék ki, akiknek ahhoz valami közük van, és ha bármilyen visszasságot észlelnék ezen a téren, akár a végrehajtás során, akár a telepítés alkalmából, ezt néki jelentsem.”⁴⁰

Pásztóy a minisztertanács előterjesztés eredetére nézve a budapesti népbíróság előtt is megismételte a rendőrségi kihallgatás alkalmával tett kijelentését:

„A kitelepítésre vonatkozó rendeletet Werth Henrik proponálta, aki ugyan nem volt tagja a minisztertanácsnak, azonban akkoriban a minisztertanácson részt vett. Az ő proposíciója alapján ezen javaslatot a minisztertanács elé Bartha Károly akkori honvédelmi miniszter terjesztette indítványként. A rendelet elkészítésére a rendelkezést a miniszter adta ki. Én magát a rendelkezést tartottam embertelennek. Feltehető, hogy a rendelet német nyomásra készült, mivel azt Werth Henrik indítványozta.”⁴¹

Siménfalvy Sándor, a KEOKH frissen kinevezett vezetője a nyomozati szakban és a népbíróság előtt is megerősítette a Pásztóy által elmondottakat:

„1941. július 1-én Pásztóy Ámon utódként kerültem a KEOKH élére. Július 2-án⁴² Keresztes-Fischer, akkori belügyminiszter felrendelt s a következőket közölte velem: »a KEOKH-ra egy kellemetlen feladat hárul, és pedig a lengyel és orosz állampolgárságú zsidóknak Galíciába való kitelepítése«.”⁴³

Egyik kihallgatása során Siménfalvy további részleteket közölt a kitelepítések kezdeményezőiről és a minisztertanácsban lefolyt vitáról:

„Tudomásom szerint a legfőbb felelősség ezekben a kitelepítési ügyekben Bartha akkori honvédelmi minisztert és Werth Henrik vezérkari főnököt terhelik, mert ők

kényszerítették keresztül a minisztertanácson ezen egyének kitelepítését olyan formában, hogy ők a zsidókérdés rendezése kapcsán az össz-zsidóságot ki akarták telepíteni, de Keresztes-Fischer ellenállt és végül is csak az orosz és lengyel állampolgárságú külföldiek kitelepítését határozták el. Keresztes-Fischer ugyanis a zsidókérdéssel kapcsolatban azt az álláspontot foglalta el, hogy van zsidókérdés, de ezt egyrészt nem lehet megoldani háborúban német nyomásra, másrészt azokat a zsidókat, akik más államokból, honnan őket elűldözték, vissza nem hajlandóak őket venni, így nincs hova kitelepíteni a zsidóságot. A németek előrenyomulása következtében ukrajnai területeken lehetőség nyílt a kitelepítésre, és ezt a lehetőséget használta fel Werth Henrik és Bartha, azt mondván Keresztes-Fischernek, amint én tőle hallottam, hogy a zsidóságot az elhagyott lakásokba betelepítik és ott mezőgazdasági munkát fognak végezni.”⁴⁴

A KEOKH-hoz rendelt rendőrkapitány, Batizfalvy Nándor, akit a háború után Svájcban hallgatott ki 1941-es tevékenységéről a szövetségi ügyészség, alátámasztotta a Siménfalvy által elmondottakat:

„Siménfalvy elmagyarázta nekem a [KEOKH] rendeletet és kifejtette, hogy most, miután Galíciát elfoglalta a honvédség, kedvező lehetőség nyílik arra, hogy ezeket az elemeket Galíciába toloncolják és őket ott üres vagy csak ritkán lakott településeken elhelyezzék. Ezek a zsidók semmiféle veszélynek nincsenek kitéve, mert ők a Galíciában állomásozó honvédség védelme alá kerülnek. A rendelet egyik kezdeményezője Kárpát-Ukrajna kormányzója, Kozma Miklós, a másik pedig a katonaság.”⁴⁵

Kiss Árkád, a KEOKH egyik előadója szerint létezett egy honvéd vezérkari titkos jelzésű átirat, amelyben „benne van az, hogy magyar vezérkar és a belügyminiszter az orosz hadüzenetre tekintettel követelte a felvidéki lengyel és zsidó lakosság eltávolítását fontos hadi érdekből”.⁴⁶

A népbíróság is tisztában volt azzal, hogy csupán ellenérdekelt terhelti vallomások alapján nem lehet megnyugtatóan döntést hozni egy ilyen fontos kérdésben, ezért a Népbíróságok Országos Tanácsa (NOT) arra utasította az első fokon eljáró bírói tanácsot, hogy szerezze be a minisztertanácsi ülésen készült határozatot.⁴⁷ A bíróság megkeresésére az illetékes minisztériumokból azt a választ adták, hogy a minisztertanács ilyen tartalmú írásba/jegyzőkönyvbe foglalt határozatot nem hozott.⁴⁸ A népbíróság erre tanúként hallgatta ki Hóman Bálintot – 1941-ben vallás- és közoktatásügyi miniszter, valamint a minisztertanács állandó tagja –, aki megerősítette a minisztertanácsi határozat létét:

„Én 1941 júliusában csak hallottam, hogy rendelkezés történt a zsidók kitelepítésével kapcsolatban. Nekem tudomásom volt arról, hogy az ország területéről el kellett távolítani a lengyeleket és oroszokat, illetve idegeneket. Én a minisztertanácsnál nem hiszem, hogy ott lettem volna, mert ebben az időben emlékezetem szerint Erdélyben tartózkodtam. Engem a minisztertanácson Fáy államtitkár helyettesített, aki azonban jelenleg külföldön van. A rendeletet a katonaság forszírozta és az ő indítványukra közbiztonsági szempontokból rendelték el. Tudomásom van arról, hogy a minisztertanácskozásokban Werth is jelen volt.”⁴⁹

Hóman mondatai kiegészítésre szorulnak. A minisztertanácsi jegyzőkönyvek alapján megállapítható, hogy Hóman június 10-ig visszatért Erdélyből, sőt tapasztalatairól már a minisztertanács aznapi ülésén beszámolt.⁵⁰ Hóman ugyanígy részt vett a minisztertanács június 26-i,⁵¹ július 1-i és 8-i ülésein;⁵² egyedül a június 17-i tanácskozáson nem volt jelen, akkor valóban Fáy államtitkár helyettesítette.⁵³ A KEOKH-tisztviselők perében a védelem kérte Fáy meghallgatását, ám a népbíróság nem adott helyt az indítványnak.⁵⁴

Annak a meghatározása tehát, hogy pontosan melyik minisztertanácsi ülésen döntöttek a kitoloncolások elrendeléséről, nem egyszerű feladat. A fennmaradt jegyzőkönyvek és újságcikkek tanúsága szerint a szóba jöhető időszakban a minisztertanács 1941. június 5-én, 10-én, 17-én, 23-án (rendkívüli),⁵⁵ 24-én, 26-án (rendkívüli), valamint július 1-jén (egy rendes és egy rendkívüli) és 8-án tartott ülést.⁵⁶

Ahogy korábban említettük, egyik minisztertanácsi jegyzőkönyvben sem maradt nyoma annak, hogy a minisztertanács tárgyalt volna a kitoloncolásokról, sőt a minisztertanácsi ülésekre benyújtott – és fennmaradt – előterjesztések között sem található ilyen jellegű irat.⁵⁷ A fenti egybehangzó tanúvallomások azonban kétséget kell, hogy ébresszenek az ülésekről készült jegyzőkönyvek megbízhatóságát illetően. Elfogadjuk, hogy lényegtelen vagy mellékes eseményeket még az említés szintjén sem jegyezték fel. Ahogy Bárdossy is fogalmazott: „A jegyzőkönyvben nincs minden benne, ami a minisztertanácson történt. Ennek a magyarázata, hogy a jegyzőkönyvvezető – bármilyen lelkiismeretesen is próbálja jegyzeteit vezetni –, ha gyorsítani nem tud, akkor csak a summumra törekedhetik.”⁵⁸ Megjegyezzük, hogy a jegyzőkönyvvezetői funkciót is betöltő Bárcziházi Bárczy István tényleg nem tudott gyorsítani, de állítása szerint a jegyzőkönyvek vezetése nem okozott neki nagy fizikai fáradságot, mivel jól ismerte a minisztertanácsi előterjesztéseket és jegyzetei alapján évek múltán is rekonstruálni tudta az eseményeket.⁵⁹ Az ülés után a Bárczy által lejegyzett összefoglalót legépelték, megküldték ellenőrzésre az érintett tárcáknak, az onnan kapott megjegyzéseket és kiegészítéseket átvezették, majd a jegyzőkönyvet végleges formába öntötték. Ez a folyamat általában egy-másfél hetet vett igénybe.⁶⁰

Közismert a június 26-i jegyzőkönyv utólagos megszerkesztésének története.⁶¹ Ezen jegyzőkönyv különös sorsát azonban nem tartjuk tipikusnak a többi június-júliusi jegyzőkönyvet érintően. Fennmaradt ugyanis a június 17-i és július 1-i rendkívüli ülésről készült Bárczy-jegyzetek néhány lapja.⁶² Ezekből megállapítható, hogy a minisztertanácsi jegyzőkönyvek végleges, gépelt verziója szóról szóra megegyezik Bárczy kézzel írt jegyzeteivel. Így nincs bizonyíték arra, hogy utólag kisserkesztették volna a kitoloncolásokra vonatkozó részeket. Ugyanakkor mégis alapjaiban kérdőjelezi meg a jegyzőkönyvek megbízhatóságát az a tény, hogy egy minden résztvevő (Bárdossy, Hóman, Keresztes-Fischer) által visszaidézett eseményről, valamint *vitáról* semmit sem rögzített a jegyzőkönyv. Élünk a gyanúperrel, hogy Bárczy vagy nem tartotta fontosnak rögzíteni a kitoloncolásokkal kapcsolatos vitát, vagy a téma érzékenysége miatt azt fel sem jegyezte. Akárhogy is legyen, meglepőnek tartjuk, hogy a magyar kormányzat a minisztertanács ülésein elhangzottak rögzítését évtizedeken keresztül *egyetlen ember jegyzetelésére* bízta.⁶³ Főleg úgy, hogy a korabeli román minisztertanács üléseiről gyorsírással jegyzőkönyvek készültek.⁶⁴

Mivel a jegyzőkönyvek nem adtak eligazítást, a népbíróság előtt tett tanúvallomások alapján próbáltuk megállapítani a kitoloncolásokat jóváhagyó minisztertanácsi ülés időpontját. Ezek alapján a legvalószínűbb időpontnak július 1-jét tartjuk. Előljáróban leszögezzük, hogy a különböző büntetőeljárások során tett vádlotti vallomásokat mindaddig fenntartásokkal kezeltük, amíg azt egy ellenérdekű vádlott vagy függetlennek tekinthető tanú meg nem erősítette.

Siménfalvy akként tanúskodott, hogy Keresztes-Fischer a KEOKH élére történt kinevezése után, július 1-jén⁶⁵ vagy 2-án⁶⁶ hívatta magához és avatta be a minisztertanács döntésébe. A minisztertanácsi jegyzőkönyvek alapján tudjuk, hogy július 1-jén kétszer is összeült a testület: az MTI július 1-jén 22:50-kor kiadott híre szerint a második, rendkívüli ülése az éjszakai órákban ért véget. Életszerűbbnek tartjuk, hogy Keresztes-Fischer július 2-án beszélt először Siménfalvyval a deportálásokról. Mindezt megerősítette Pásztóy is, aki szerint a miniszter Szlovákiából való (július 10-i) visszaérkezése után közölte vele,

„hogy az előző heti minisztertanácson a honvédelmi miniszter (Bartha Károly) a honvédevezérkar főnökének (Werth Henrik) javaslatára indítványt tett, hogy a Kárpáton túli területre, ahol a lakosság nagyon megritkult, telepítse ki az onnan származó zsidóságot munkaeszközökkel együtt”.⁶⁷

Pásztóy és Siménfalvy között mindössze abban volt nézeteltérés, hogy Pásztóy mikor értesült először a kitelepítések minisztertanácsi jóváhagyásáról. Pásztóy az ellen folyó eljárásokban mindvégig következetesen azt állította, hogy ő csak a Szlovákiából történő megérkezése után értesült.⁶⁸ Siménfalvy szerint azonban Keresztes-Fischer már július 2-án úgy tájékoztatta, hogy „*ezt a kérdést Pásztóy ismeri, ő fogja megadni ebben az ügyben a megfelelő instrukciókat*”.⁶⁹ A népbíróági tárgyaláson Pásztóy tagadta, hogy hazaérkezése előtt tudomása lett volna a kitoloncolások elrendeléséről, amire Siménfalvy azt válaszolta, hogy „*ha a vádlott így emlékszik rá, akkor valószínűleg így volt*”.⁷⁰ A budapesti népbíróóság pusztán ez alapján állapította meg az ítéletben, hogy Pásztóy csak hazaérkezése után tudta meg, hogy sor fog kerülni a kitoloncolásokra.⁷¹ A megismételt elsőfokú eljárásban azonban Siménfalvy ismét cáfolta Pásztóy állítását.⁷² Ezek alapján azt valószínűsítjük, hogy Pásztóy már az elutazása előtt ismerte a minisztertanácsi döntést. Mindezek során figyelembe vettük, hogy Pásztóy számára kulcsfontosságú védekezési stratégia lehetett, hogy csökkentse a felelősségét, és hogy időben is minél jobban eltávolítsa magát a minisztertanács döntésétől. Továbbá mivel a Pásztóy elleni eljárás idejére már lezárult a Siménfalvy elleni per, úgy látjuk, hogy Siménfalvynak sokkal kevesebb oka volt arra, hogy hazudjon.⁷³ Mindezen felül Siménfalvy elbeszélését támasztják alá a most megtalált korabeli iratok is. A belügyminisztérium elnöki osztálya által kiállított útzámla alapján Pásztóy kilenc napra kapott napidíjat az „1941. június havában történt hivatalos kiküldetése” miatt.⁷⁴ A kiküldetés tárgya a szlovák–magyar toloncegyezmény tárgyalásain való részvétel volt, amelyet június 28. és július 9. között tartottak Szlovákiában. A budapesti népbíróóság rendelkezésére állt – és most már a mi rendelkezésünkre is áll – Pásztóy útlevele.⁷⁵ Az útlevél érvényességét 1941. július 2-án hosszabbították meg és egy olyan bélyegzővel látták el, ami egy Szlovákiába szóló egyszeri be- és kiutazásra szólt.⁷⁶ A pecsétek alapján Pásztóy 1941. július 3-án egy VII. kerületi valutapénztárban járt,⁷⁷ július 4-én pedig Galántánál kilépett az országból, ahova július 10-én, csütörtökön tért vissza.⁷⁸ Annak alapján, hogy Pásztóy egészen július 4-ig Budapesten tartózkodott, nehezen tudjuk elképzelni, hogy ne tudott volna a deportálásokról minisztertanácsi jóváhagyásáról.

A vezérkari főnökség Szombathelyi Ferencnek, a Kárpát-csoport parancsnokának küldött július 7-i átirata szintén a július elsejei kormánydöntést valószínűsíti. Ebben a következő áll:

„Tárgyalja le Kárpátalja kormányzói biztosával, Galíciából Kárpátalja területére bevándorolt nem magyar állampolgár zsidó lakosságnak az elfoglalt galíciai területre való azonnali kitelepítésének a lehetőségét. A tárgyalás eredménye szerint, saját hatáskörében a kiutasításra és a kiszállításra a szükséges lépéseket tegye meg. Jelentse, hogy a fenti kitelepítés előreláthatólag mennyiben lehetséges, mert tervezem az anyaország egyéb területén lévő nem magyar állampolgár zsidóknak, elsősorban az internálótáborokban levőknek – a kormányzattal egyetértésben – Galiciába való kitelepítését.”⁷⁹

Ezt a dokumentumot – mint ahogy fentebb említettük – Karsai László idézte először, ám összefoglalójából kihagyta a szerintünk kulcsfontosságú „a kormányzattal egyetértésben” passzust. Az irat szintén azt a vélekedésünket támasztja alá, hogy a kormány július 7-e előtt már „egyetértett” a vezérkar tervével.

Visszatérve a minisztertanács július 1-i üléseire, a jegyzőkönyv szerint a testület a délutáni rendes ülésen folyó ügyeket tárgyalta. Az esti rendkívüli ülésen pedig a muraközi helyzet, a Bácskában bevezetendő polgári közigazgatás kérdése, valamint – Bartha Károly honvédelmi miniszter előterjesztése – az Oroszország ellen mozgósított három olasz hadosztálynak Magyarországon történő átengedése volt napirenden.⁸⁰ Mindezek alapján összességében úgy véljük, hogy a vezérkar által javasolt kitoloncolások jóváhagyására a minisztertanács július 1-ji rendkívüli ülésén került sor. Ez a megállapítás pedig átvezet ahhoz, hogy leszámoljunk a szakirodalomban mind a mai napig elterjedt tévhitel.

A Kiss Árkád–Martinidesz-epizód – leszámolás egy legendával

Lévai nyomán, de azt nem jelezve, Braham szerint Kiss Árkád rendőrtanácsos és Martinidesz Ödön detektív álltak elő a deportálások ötletével.⁸¹ Mivel Braham műve mind a mai napig megkerülhetetlen referenciamű, és sokan hivatkoznak rá, makacsul tartja magát ez a tévhit.⁸² A népbíróság iratok alapos átvizsgálása után azonban úgy gondoljuk, hogy sikerült megtalálnunk a legenda forrását.

Kiss Árkád rendőrtanácsos 1941-ben a KEOKH beutazási osztályán dolgozott. A deportálásokkal kapcsolatban Kiss-sel szemben is eljárás indult a háború után. A nyomozás során tíz alkalommal hallgatták ki a Magyar Államrendőrség Politikai és Rendészeti Osztályán.⁸³ A vallomásokot olvasva jól nyomon követhető, hogy Kiss miként tett magára napról napra terhelőbb kijelentéseket. Az első kihallgatások alkalmával még egy szót sem ejtett a kitoloncolásokról. A harmadikon elmondta, hogy a kitoloncolási rendeleteket a KEOKH elnöki osztálya szerkesztette, de hozzátette, hogy nem tudta, kitől származott az ötlet.⁸⁴ Május 20-án már részletesen leírta, hogy a KEOKH-on belül kik és milyen módon hajtották végre a deportálási rendeleteket.⁸⁵ Másnap már azt is bevallotta, hogy „tökéletesen akkor fejtettem ki a zsidók elleni ténykedésem, amikor 1938-ban a beutazási ügyek referense lettem”. Magára vállalta, hogy Martinideszszel koordinálta a razziákat és azt is, hogy spiclihálózatot hozott létre. Sőt, aznap az 1941-es eseményekről is teljesen új információkkal állt elő:

„...a deportáció tervét Martinidesz és én beszéltük meg egymás között és én terjesztettem Pásztóy elé azzal az indokolással, hogy a magyarországi táborok tele vannak emigráns zsidókkal, [...] akik számára elhelyezést kell biztosítani, és ennek az elérésére, mint egyetlen megoldás az mutatkozik, hogy amit eddig kicsiben csináltunk azt, most nagyban hajtsuk végre és nagy számban deportáljuk a zsidókat. Pásztóy az előterjesztést felvitte a miniszterhez, aki azt a minisztertanács elé terjesztette.”⁸⁶

Ezután részletesen „bevallotta”, hogy ő és Martinidesz miként rendelte el a razziákat, állította össze és vizsgálta felül a deportálandók listáját. Az eseményekben betöltött kiemelkedő szerepét a terhelttársa elleni szerkesztett vallomásaiban is megismételte.⁸⁷ Ezeket a kihallgatásokat Koncz István nyomozó vezette. Kist 1941. június 28-án a Politikai és Rendészeti Osztály egy másik nyomozója is kihallgatta. Ekkor azonban már csak azt ismerte el, hogy a deportálandó külhonosok listájának ellenőrzéséért felelt, amiért őt legfeljebb mulasztás terheli, amennyiben olyanok is felkerültek a listára, akik nem voltak orosz vagy lengyel állampolgárok.⁸⁸ Egy hónappal később ugyanennek a nyomozónak már azt részletezte, hogy Pásztóy a minisztertől vette át a deportálási utasítást, és hogy azt Siménfalvy közvetítette a KEOKH-tisztviselők felé.⁸⁹

A népbírósághoz benyújtott indítványában pedig arra is fény derült, hogy miért váltogatta vallomásait a saját hátrányára:

„Mindezek előtt leszögezem, hogy a Koncz nevű detektív által felvett jegyzőkönyvek a legsúlyosabb testi bántalmazások és kínzások következtében és annak hatása alatt vétettek fel. Nevezett detektívet kegyetlenkedései folytán át is helyezték. A szomszéd szobában Sándor Jenőt [vádlott-társát] ütötték úgy, hogy mint mondani szokás, lepedőben vitték el. A szörnyű kínzások alatt is volt annyi lelki erőm, hogy a legképtelenebb »dolgot vallottam be«, csak hogy absurdum vigyem az ügyet. Olyan vádakot ösmertem be, melyekről egy perc alatt minden értelmes ember megállapíthatta, hogy azokat én soha el nem követtem, nem is állott hatáskörömben és módomban elkövetni. Így például azt vették jegyzőkönyvbe, hogy a zsidóság deportálását én találtam ki, ezt az ideát én vettem fel, ez nekem jutott elsőnek eszembe.”⁹⁰

Érdemes megjegyezni, hogy Kiss vádlott-társát, a KEOKH helyettes vezetőjét, Sándor Jenőt szintén Koncz István hallgatta ki. Sándor a népügyészséghez írt levelében hasonló fizikai bántalmazásokról számolt be. Beadványában határozottan állította – mint írta,

„bizonyítani is tudom”, hogy „a két első jegyzőkönyvet súlyos testi bántalmazások hatása alatt, a nyomozó közeg kívánságának megfelelően adtam jegyzőkönyvre”.⁹¹ A KEOKH-tisztviselők egy részét (Kiss, Sándor, Siménfalvy) közös népbírói eljárásban vonták felelősségre. A tárgyaláson azonban egyszer sem kerültek elő a – nagy valószínűség szerint – erőszakkal kicsikart vallomásokban „bevallottak”. A képtelen történet csupán egyszer bukkant fel, amikor Kiss Árkád védője azt a kérdést tette fel a tanúként megjelenő Feldmann Ernő ügyvédnek, hogy mit gondol, ki rendelte el a kitoloncolásokat. Az ügyvéd igen frappáns választ adott: „A deportálásokat a vezérkar utasítására a minisztertanács rendelte el. Ezek a vádlottak ebben a kérdésben nem diszponáltak, ők nagyon kislányok voltak mindehhez.”⁹²

Mindezek alapján megcáfoltak tekintjük Lévai Jenő hatvanöt évvel ezelőtti történetét.⁹³

Feltételezett német nyomás a deportálások elrendelésére

A népbírói eljárások során több tanú is úgy nyilatkozott, hogy a deportálásokat német nyomásra vagy tanácsra határozta el a magyar vezérkar.

Polgár György, a Magyar Izraeliták Pártfogó Irodájának vezetője a következőket írta a népbírói eljárásnak:

„Mihelyt erről a rendeletről és az első őrizetbe vételekről tudomást szereztünk, a KEOKH akkori főnökéhez Siménfalvy Sándorhoz mentem felvilágosításért és panaszra. Tőle azt az értesítést kaptam, hogy az összminisztérium utasítására bocsátották ki, egyébként közelebbi felvilágosításokat Pásztóy Ámontól kaphatok. Utóbbi azt közölte velem, hogy a rendelet minisztertanácsi határozat alapján és katonai intervenció folytán hozták, mert a hadsereg és főképp a németek nem akarták, hogy mialatt Oroszországban a háború folyik, az ún. mögöttes területen lengyel és orosz zsidók éljenek.”⁹⁴

Polgár ezen kijelentését Pásztóy először cáfolta: elsőfokú bírósági tárgyalásán azt vallotta, hogy nem volt tudomása arról, hogy a rendelet megalkotása német nyomásra történt volna.⁹⁵ Egy évvel később azonban már ő sem zárta ki, hogy „a rendelet német nyomásra készült, mivel azt Werth Henrik indítványozta”.⁹⁶

Azt, hogy Pásztóy tudhatott a német intervencióról, alátámasztja Kiss Árkád fentebb már idézett vallomása. Kiss szerint ugyanis létezett egy titkos jelzésű magyar honvéd vezérkari átirat, melyet 1941 nyarán küldtek a belügyminiszterhez, és amelyben „benne van az, hogy [a] magyar vezérkar és a belügyminiszter az orosz hadüzenetre tekintette követelte a felvidéki lengyel és zsidó lakosság eltávolítását fontos hadi érdekből.”⁹⁷

Mindezt megerősítette Farkas János, aki 1941-ben a KEOKH és a belügyminisztérium állampolgársági osztálya között volt összekötő tiszt. Ő határozottan azt állította egy másik perben, hogy a deportálást a német vezérkar követelte: „...jobban mondván ők kérték a Magyarországon lakó összes zsidók deportálását, de tárgyalások után megállapodás jött létre, hogy csak a lengyel zsidók telepítendőek ki.”⁹⁸ Feldmann Ernő ügyvéd, ha kissé az általánosság szintjén is mozogva, de szintén hasonlóképp nyilatkozott:

„A háború alatt indult meg a német vezérkar nyomása a magyar vezérkarra, és azon keresztül a belügyminisztériumra és a KEOKH-ra. [...] A belügyi kormány meglehetősen ellenállt a német kormánynak. Ennek belső oka a háború elvesztése, külső oka pedig az volt, hogy nem volt olyan közigazgatási területe, ahova a magyarországi lengyel és orosz zsidókat deportálni lehetne. Amikor Magyarország belépett a háborúba, a kormány már nem térhetett ki a német kérés elől, mert most már volt megfelelő közigazgatási terület. Keresztes belügyminiszter kifejezett ígéretet nyert arra, hogy a deportáltak bántódása nem lesz. Megkapják az üresen maradt ukrán házakat, mezőgazdasági

felszereléseket és ott nyugodtan dolgozhatnak. Mindez azonban nem következett be, becsapták a magyar minisztert, becsapták a magyar kormányt.”⁹⁹

A KEOKH egyik szlovák előadója a népügyészség számára írt feljegyzésében megerősítette és kiegészítette Feldmann szavait:

„Dr. Feldmann Ernő ügyvéd a deportálásból való visszatérése után azt közölte velem, hogy az 1941. évi deportálások eszméje a német és magyar vezérkarok, valamint az elhunyt Kozma Miklós kárpátaljai kormányzói biztos eszméje volt, mert a németek azt a követelést állították fel, hogy adjuk ki nekik az összes külhonos zsidókat, mert ha nem, akkor a Magyarországon tartózkodó összes, tehát magyar állampolgárságú zsidókat is kikövetelik. Állítólag hosszabb tárgyalás után került csak a lengyel és orosz zsidók átadására megállapodás. Azt, hogy a tárgyalásokat ki folytatta le, megállapítani nem sikerült, sőt arra sincs adat, hogy a magyar belügyminisztérium részéről ki tárgyalt ebben az ügyben és ki adta ki az utasítást a KEOKH-nak a deportálás végrehajtására. Dr. Feldmann Ernő azt állítja, hogy Siménfalvy Sándor minisztertanácsos, a KEOKH akkori vezetője neki mutatott egy levélformátumot, mely Siménfalvy állítása szerint a német követelést tartalmazta, de hogy a levélben mi volt azt nem tudja.”¹⁰⁰

A honvédelmi minisztérium, a belügyminisztérium, illetve a vezérkari főnökség fennmaradt dokumentumai között egyelőre még nem sikerült megtalálnunk a vezérkari főnökség átiratát. Egy dolgot azonban biztosan állíthatunk: a megszállt területek német katonai vezetése heves ellenkezéssel fogadta a területére beözönlő embereket. S nem csak a német fél, hanem a Kárpát-csoport parancsnoka, Szombathelyi Ferenc is. A vezérkari főnökség – fentebb idézett – július 7-i átiratában Decleva altábornagy megkérte Szombathelyit, jelentse, *„hogy a fenti kitelepítés előreláthatólag mennyiben lehetséges, mert tervezem az anyaország egyéb területén lévő nem magyar állampolgár zsidóknak, elsősorban az internálótáborokban levőknek – a kormányzattal egyetértésben – Galiciába való kitelepítését”.*¹⁰¹ Valószínűleg az erre adott válasz található meg a vezérkari főnökség I. osztályához július 14-én beérkezett jelentésben. Ebben a Kárpát-csoport parancsnokság kétségeit fejezte ki a terv végrehajtásával kapcsolatban, s azt javasolta a vezérkarnak, hogy kérjék ki a németek véleményét *„még mielőtt ezen nagyszabású és hosszabb ideig tartó műveletbe belekezdenének [...] nehogy ebből később komplikációk keletkezzenek.”* Az átirat arra is figyelmeztetett, hogy a magyar királyi honvédség által megszállt terület katonai közigazgatását a németek hamarosan át fogják venni, s ekkor

„a zsidóknak a tervezett áttelepítése esetleg akadályba ütközhet, vagy talán nem találkozik a németek helyeslésével. [...] Itteni vélemény szerint azon zsidók áttelepítése, akik magyar állampolgársággal nem rendelkeznek, s az oroszok őket vissza nem fogadták, immár végrehajtható lesz. Ezek száma körülbelül kétezer, kérdés azonban, hogy a többi nem kívánatos elem áttelepítése lehetséges lesz-e nagy számukra és a németekre tekintettel.”¹⁰²

Július 19-én a megszállt területek átadásáról tárgyaló magyar fél egy újabb sürgető táviratot küldött a hadügyminisztériumba: *„Ha tehát a Dnyesztertől É-ra eső területen a mi részünkről valami kiürítési vagy telepítési tervek volnának, azt kérem sürgősen végrehajtani.”*¹⁰³ A Szombathelyi által jósolt „komplikációra” nem kellett sokat várni. Július 28-án a német Dél-hadseregcsoport mögöttes területeit biztosító 444. hadosztály a következőket jelentette: *„Magyarországi zsidókat hoztak tehergépkocsikkal magyarországi koncentrációs táborokból [Konzentrationslager] Buczacz, Czortkow és Kamenyec-Podolszkijba. Nyugtalanság az ukrán lakosság körében. Ezeknek a zsidóknak feltétlenül vissza kell innen menniük. A hadosztály kéri, hogy adjanak ilyen értelmű utasításokat a magyaroknak.”*¹⁰⁴ Július 30-án a németek a parancsnokságra beosztott magyar összekötő tisztől felvilágosítást kértek a dologról, akitől azt a hazug, de nagyon kézenfekvőnek hangzó választ kapták, hogy *„a szóban forgó zsidók esetében olyan, nem*

*magyar állampolgárokról van szó, akik két évvel ezelőtt menekültek Észak-kelet Magyarországra a szovjetek elől, és akiket most saját helyükre visszavisznek.”*¹⁰⁵ Az idézett német dokumentumok azt valószínűsítik, hogy a Dél-hadseregcsoporthoz nem tudott az áttelepítésről, s hogy azt a magyar fél a németek várható ellenállása miatt „feketén” hajtotta végre.

Mindeközben augusztus 1-jével a Dnyesztertől északra (tehát ott, ahol Kamenyec-Podolszkij is fekszik) megszűnt a magyar katonai közigazgatás és a terület felett a német katonai közigazgatás vette át a hatalmat.¹⁰⁶ A borzalmas végkifejletre a deportálások augusztus 12-i leállítását követően került sor. 1941. augusztus 25-én a német szárazföldi hadsereg főparancsnokságán tartott konferencián hozott megállapodás azt rögzítette, hogy

*„Kamenyec-Podolszkij közelében a magyarok kb. 11 ezer zsidót tettek át a határon. A tárgyalásokon a mai napig sem sikerült elérni bármilyen intézkedést ezeknek a zsidóknak a visszavitelére. Jeckeln Obergruppenführer SS- és rendőrtábornok azonban reméli, hogy 1941. szeptember 1-ig teljesen befejezi ezeknek a zsidóknak a likvidálását.”*¹⁰⁷

A fentebb idézett népbírószági vallomásokkal szemben az iratok arra engednek következtetni, hogy a német katonai vezetés nem tudott a kitoloncolásokról. Amint pedig szembesült azzal, azonnal hevesen ellenezte. Közvetlen bizonyítékunk nincs, de lehetségesnek tartjuk, hogy a magyar katonai vezetés felajánlhatta pár ezer ember kitelepítését a németeknek. A későbbi ellenkezés tükrében azonban nehezen tudjuk elképzelni, hogy a németek beleegyeztek volna abba. Főleg úgy, hogy ez több tízezer olyan „a biztonságra veszélyes” ember megjelenését jelentette volna a hadtáp- és felvonulási területükön, akiknek sem az élelmezéséről, sem az elhelyezéséről nem tudtak volna gondoskodni. Elképzelhetőnek tartjuk, hogy Werth és Bartha – hasonlóan a minisztertanácson tett ígéretéhez, miszerint a kitelepített emberekről a magyar honvédség fog gondoskodni – a németkártyát is anélkül játszották ki, hogy mögötte tényleges megállapodás lett volna.

Végszó

Az 1941. évi nyári deportálásokat a szuverén Magyarország kormánya a honvéd vezérkar kezdeményezésére rendelte el. A kitoloncolások végrehajtásában játszott szerepe miatt különösen nagy felelősség terheli Werth Henrik honvéd vezérkari főnököt, Bartha Károly hadügyminisztert, Kozma Miklós kárpátaljai kormányzói biztost, valamint Bárdossy László miniszterelnököt, a minisztertanács elnökét. Az utóbbival kapcsolatban mindezt annak ellenére állítjuk, hogy a rendelkezésre álló egybehangzó tanúvallomások alapján bizonyos, hogy Bartha és Werth megtevesztették a minisztertanácsot. A minisztertanács pedig Keresztes-Fischer belügyminisztertől értesülhetett a kitoloncoltakat ért tömeges atrocitásokról. A deportálásokat végül a belügyminiszter állította le augusztus 9-én.

Kozma egy kézzel írt feljegyzéséből – és ismét csak nem a szűkszavú jegyzőkönyvből – azt is tudjuk, hogy a kormányzói biztos már szeptember 2-án beszámolt a minisztertanácsnak a deportálásokról. Arról, hogy mi történt a kitoloncolt zsidókkal természetesen nem csak Kozmától értesülhetett a kormányzat. Egy Bárdossyhoz is eljutott, 1941. szeptember 5-i jelentés nagyon egyértelműen fogalmazott: „a zsidók agyonlövése a megszállt területeken köztudomású”. Mindezek ellenére a magyar hatóságok százával kergették vissza a tömeges kivégzéseket túlélő és azok elől menekülő, az országhatáron megjelent deportáltakat – egyenesen a német kivégzőosztagok elé.

¹ MOL K-149, 6. t, 250. csomó, 130. d., 6891. sz. akta, 1011. 201/7-1941. biz. A határvidéki magyar királyi rendőrkapitányság és alárendelt kirendeltségek 1941. harmadik negyedévi működéséről szóló jelentés.

-
- ² Majszai, 1986: 224–225. Úti beszámoló a kárpátaljai deportálások körülményeiről. Gróf Apponyi György, Slachta Margit, dr. Szabó Imre és Gróf Szapáry Erzsébet. Budapest, 1941. augusztus 20.
- ³ Dálnoki Miklós Béla állítása szerint a Kárpát-csoport parancsnoka, Szombathelyi Ferenc ötven teherautót bocsátott rendelkezésre. ÁBTL V-101594/1. Szombathelyi Ferenc, kihallgatási jegyzőkönyv. D. n. 61.
- ⁴ A szerzők – akikkel a korosmezo1941@hdke.hu címen lehet felvenni a kapcsolatot – ezúton szeretnének köszönetet mondani a levéltári iratokat mindig gyorsan és szakszerűen előkészítő Tasnádi Ákos (BFL), Soós Mihály (ÁBTL) és Kalmár János (MOL) referens-levéltárosoknak, valamint Toronyi Zsuzsanna levéltárvezetőnek (Magyar Zsidó Levéltár). Továbbá köszönettel tartozunk a Holokauszt Emlékközpontnak, amely befogadta kutatócsoportunkat és lehetőséget biztosított az online megjelenésre: <http://hdke.hu/kutatas/korosmezo-1941>.
- ⁵ A szakirodalomban több helyen Kiss Árpádként azonosítják. A KEOKH-tisztviselő neve azonban helyesen Kiss Árkád.
- ⁶ Lévai, 1948: 41–42. Lévai korábban megjelent művében még Pásztóy Ámonnak, a belügyminisztérium közbiztonsági osztály vezetőjének tulajdonította a „német nyomásra elrendelt deportálásokat”. Lévai, 1946: 279–280.
- ⁷ Fontos kiemelni, hogy Geyer az ÁBTL-ben megtalálható Pásztóy Ámon-féle népbírósi iratok alapján készítette el adatgazdag tanulmányát. A szerző azonban pusztán egy napot töltött az iratok átnézésével, és azokról csupán jegyzeteket készíthetett. ÁBTL V-122405. 90–91. Dr. Scheiber Sándor levele a Fővárosi Bíróság Elnökségének, 1960. január 4.
- ⁸ Geyer, 1961: 76–77.
- ⁹ Haraszti György az Ujszászy-feljegyzések keletkezéstörténetéről szóló tanulmányában Hollós Ervin (a BM II/5 Osztály, belső elhárítás helyettes vezetője) intézkedésének tulajdonította a kézzel írt füzetek átgépeltesét. Haraszti, 2007: 16. és 35.
- ¹⁰ Hollós, 1971: 235–236. Hollós Ujszászy feljegyzéseinek lelőhelyeül a BM irattárát jelölte meg.
- ¹¹ Majszai, 1986: 67.
- ¹² Braham, 1997: 199.; 1973: 136–137.
- ¹³ Karsai, 2001: 228. és 315. (73. lj.)
- ¹⁴ A Politikatörténeti Intézet Levéltárában elfekvő, 122 gépelt oldalas kéziratot a Nemzetbiztonsági Hivatal 1997. november 28-án 2028. december 31-ig szerette volna titkosítani. Azért hogy ez az iratanyag mégis kutatható legyen, Varga László tett sokat. Varga, 2006: 308–310. és 423–444.
- ¹⁵ Zsidók kiutasítása Kárpátaljáról 1941 nyarán, 1948. augusztus 26. Haraszti, 2007: 262.
- ¹⁶ Ormos, 2007: 295.
- ¹⁷ Ságvári, 1999: 137–138.
- ¹⁸ Ormos, 2000.
- ¹⁹ Ormos szerint az irat valószínűleg „elkeveredett”. A levelet egyikük sem találta meg a Karsai által feljegyzett K-63, Külügyminisztérium, Politikai Osztály, 300. csomó, 34. tétel, egyházi ügyek, 1941. szám alatt. Ormos, 2000: 827. (8. lj.) A fentebbi jelzet alatt mi sem találtuk a levelet. Karsai László szíves tájékoztatása szerint a levél azóta sem bukkant fel.
- ²⁰ MOL K-429, 38. csomó, 1684. sz. feljegyzés.
- ²¹ Az iraton nincs dátum, de az közvetlenül a június 16-ai irat mögött, azonos aktában található és a harmadik pontban a „keddi minisztertanács” szó szerepel. A *Kárpáti Híradó* 1941. június 14-én arról tudósított, hogy Kozma Miklós „ma, szombaton Bárdossy László miniszterelnököt keresi fel”. 3.
- ²² Ormos, 2000: 757.
- ²³ Minisztertanácsi jegyzőkönyv, 1941. június 17. 1–2. pont. MOL K-27, 2R/64. Az ülésekről készült jegyzőkönyv digitalizált változata elérhető a <http://www.digitarchiv.hu> oldalon.
- ²⁴ MOL K-429, 45. csomó, Napló III. Ormos, 2000: 758.
- ²⁵ MOL K-429, 38. csomó, 1653. sz. feljegyzés. Ormos, 2000: 758.
- ²⁶ Karsai, 2002.
- ²⁷ Karsai, 2001: 228.
- ²⁸ Mi is csak hosszas keresés után találtunk rá. Lásd: Kárpátaljai ukrán tisztviselők felhasználása a szükségszerű katonai közigazgatásban és a zsidók kitelepítése Galíciában. A Kárpát-csoportnak, a honvéd vezérkar főnöke helyett Declava altábornagy, 665./Eln.vkf.kat.köz.ig.1941. MOL K-149, BM rezervált iratok, 1941, 231. csomó, 6. tétel, 105. doboz, 12103. sz. akta, 773.
- ²⁹ Saját fordítás az angol nyelven megjelent könyvből.
- ³⁰ Frojimovics, 2007: 106. (187. lj.)
- ³¹ Uo. 107.
- ³² Jaszovszky, 1996: 126–127. Bárdossy László népbírósi tárgyalásának jegyzőkönyve, 1945. október 30.
- ³³ Bárdossyt mindkét fokon bűnsnek találta a bíróság ebben a vádpontban. Jaszovszky, 1996: 368. Elsőfokú ítélet, Budapesti Népbírósi, 1945. november 2. Jaszovszky, 1996: 431. Másodfokú ítélet, NOT, 1945.

december 28. Érdemes megemlíteni, hogy Pásztóy Ámon védekezését a Bárdossy-perben elhangzottakra is építette. BFL B-2890/1951, 59. A Tomcsányi Kálmán belügyminisztériumi államtitkár perében hozott népbírói ítélet szerint „kétségtelenül bizonyítást nyert, hogy [a deportálások] katonai nyomásra, minisztertanácsi határozat alapján rendeltettek el és foganatosítottak csendőri túlkapásokkal”. Elsőfokú ítélet, Nb. XI. 2987/1946/22. szám. BFL, Nb. 839/1946. V-79932/1. 242.

³⁴ BFL B-2890/1951. 213–214. Pásztóy Ámon szabadlára helyezés iránti kérelme, Népügyészség, 1945. december 29. BFL B-2890/951, 217–219. Pásztóy Ámon szabadlára helyezés iránti kérelme, 1946. január 9. BFL B-2890/951. 75. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1948. május 12. BFL B-2890/951. 158. Pásztóy Ámon, semmisségi panasz, 1948. május 31.

³⁵ Minisztertanácsi jegyzőkönyv, 1941. június 24. 24. pont, 57–58. Minisztertanácsi jegyzőkönyv, 1941. október 14. 2. pont, 60–69. A Szlovákiával kötendő toloncegyezmény, MOL K-148, 4. tétel, 1083. csomó, 4195. sz. irat.

³⁶ BFL B-2890/1951. 54. Kihallgatási jegyzőkönyv, 1945. augusztus 22.

³⁷ BFL B-2890/1951. 45. Kihallgatási jegyzőkönyv, 1945. július 12.

³⁸ BFL B-2890/1951. 75. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1948. május 12.

³⁹ BFL B-2890/1951. 158–159. Semmisségi panasz indokolása, 1948. május 31.

⁴⁰ BFL B-2890/1951. 45–46. Kihallgatási jegyzőkönyv, 1945. július 12.

⁴¹ BFL B-2890/1951. 63. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1949. május 27.

⁴² Siménfalvy egy évvel később Pásztóy népbírói perének tárgyalásán – a jegyzőkönyv tanúsága szerint – július 1-jére emlékezett. BFL B-2890/1951. 67–68. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1949. május 27.

⁴³ ÁBTL V-122405. 56. Siménfalvy Sándor kihallgatási jegyzőkönyv, 1948. február 19. Ezzel egyezően adja elő a történetet Pásztóy Ámon népbírói tárgyalásán. BFL B-2890/1951. 67. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1949. május 27.

⁴⁴ BFL B-2890/1951. 40–41. Kihallgatási jegyzőkönyv, 1948. március 24.

⁴⁵ Schweizerisches Bundesarchiv, Batizfalvy Nándor anyaga, Hivatkozási szám: C.13.2128.P. Jelzete: E4320B#1991/243#2326.

⁴⁶ BFL Nb. 105/1946. 412. Kiss Árkád, bizonyítási indítványa, Budapesti Népbírói, 1946. március 3. A népbírói helyt adott Kiss Árkád bizonyítási indítványa kérelmének, de nem történt további tanúmeghallgatás vagy iratismertetés az ügyben. BFL Nb. 105/1946. 282. Saját perében Tomcsányi Kálmán belügyminiszteri államtitkár is hasonló tartalmú bizonyítási indítványt terjesztett elő. BFL Nb. 839/1946. V-79932/1. 226.

⁴⁷ A NOT eljárás megismétlését elrendelő végzése, 1948. július 7., NOT II.1555/1948. BFL B-2890/951. 137–138.

⁴⁸ BFL B-2890/1951. 241. Dr. Rác Endre tanácselnök levele a miniszterelnökségnek, 1949. február 8. BFL B-2890/1951. 239. Dr. Pikler Kornél min. tanácsos levele, 1949. február 15. BFL B-2890/1951. 255. Dr. Rác Endre tanácselnök levele a miniszterelnökséghez, 1949. március 16. BFL B-2890/1951. 244. Dr. Pikler Kornél miniszteri tanácsos levele, 1949. március 24. BFL B-2890/1951. 232. Sztás Jenő belügyminiszteri osztályfőnök levele, 1949. március 29.

⁴⁹ BFL B-2890/1951. 70–71. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1949. május 28.

⁵⁰ MOL K-27, 33R. 33. 1941. június 10-i jegyzőkönyv 1. napirendi pontja.

⁵¹ BFL Nb. 864/1946. 84., 212–214. és 230–231. Saját népbírói perében tett vallomása és beadványai alapján pedig megállapítható, hogy részt vett az 1941. június 26-ai rendkívüli minisztertanácsi ülésen.

⁵² Hóman aláírása szerepel a június 10-i, július 1-jei (rendkívüli) és 8-i jegyzőkönyveken.

⁵³ Július 15-én és 21-én Stolpa József, 29-én pedig Szily Kálmán helyettesítette Hóman Bálintot a minisztertanács ülésén. MOL K-27.

⁵⁴ BFL B-2890/1951. 71. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1949. május 28.

⁵⁵ Az ülést reggel 10-re hívták össze. Bárcziházi Bárczy István népbírói perében tett vallomása, 1945. október 30. Jaszovszky, 1997: 131.

⁵⁶ MOL K-27.

⁵⁷ Szükséges kiemelni, hogy a <http://www.digitarchiv.hu> oldalon kizárólag a jegyzőkönyvek digitalizált változata található meg, az előterjesztések, illetve Bárczy kézzel írt feljegyzései nem. Sajnálatos, hogy az oldal készítői épp a június 26-i ülés jegyzőkönyvét nem töltötték fel a honlapra. Az érdeklődő pedig az ülés időpontját is hiába keresné, mert az nincs feltüntetve a legördülő menüben.

⁵⁸ Tárgyalási jegyzőkönyv, 1945. október 29. Jaszovszky, 1997: 87.

⁵⁹ Uo. 132. és 134.

⁶⁰ A június 17-i jegyzőkönyvet június 30-án, a július 1-i rendkívüli ülést július 27-én „tisztázta és egyeztetette” a miniszterelnökség államtitkársága.

⁶¹ Érdemes megjegyezni, hogy még a Bárczy által a háború után rekonstruált június 26-i jegyzőkönyv sem adja vissza teljesen a minisztertanács elhangzottakat. A népbírói tárgyaláson Bárczy további adalékokkal szolgált az aznap történetéről a kézzel írt jegyzetei alapján. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1945. október 30, Jaszovszky, 1997: 135–136. Bárczy a minisztertanácsi ülésekről készült jegyzeteit budai otthonában tartotta, ám

ezeknek a nagy része a bombázások alatt megsemmisült. Jó néhány fontos feljegyzés azonban fennmaradt, melyek alapján Bárczy az ostrom után a szovjetek kérésre elkészítette a jegyzőkönyvek rekonstrukcióját. Ezeket és jegyzeteit Bárczy később átadta C. A. Macartney professzornak. Macartney, 1961: xi.

⁶² A jegyzetek az aznapi ülésre szóló előterjesztések között találhatóak. MOL K-27.

⁶³ Bárczy azt állította: „25 éven át pontosan írtam a minisztertanácsi jegyzőkönyveket”. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1945. október 30. Jaszovszky, 1997: 134.

⁶⁴ Ciucă et al., 1997.

⁶⁵ BFL B-2890/1951. 67. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1949. május 27.

⁶⁶ ÁBTL V-122405. Kihallgatási jegyzőkönyv, 1948. február 19. 56.

⁶⁷ BFL B-2890/1951. 158–159. Semmisségi panasz indokolása, 1948. május 31.

⁶⁸ Lásd a főszöveg 33–39. jegyzetei közötti szöveget.

⁶⁹ ÁBTL V-122405. 56. Siménfalvy Sándor kihallgatási jegyzőkönyv, 1948. február 19. Ezzel egyezően adja elő a történetet Pásztóy Ámon elsőfokú tárgyalásán. BFL. B-2890/1951, 78–79. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1948. május 12.

⁷⁰ BFL B-2890/1951. 79. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1948. május 12.

⁷¹ BFL B-2890/1951. 113. Ítélet, Nb.VI.2255/1948/6. szám, 1948. május 19.

⁷² BFL B-2890/1951. 67–68. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1949. május 27.

⁷³ Tanúként, szemben a saját perében tett vallomásaival, itt kötötte az igazmondási kötelezettség.

⁷⁴ MOL K-148, 9. tétel, 1091. csomó, 4875. sz. irat.

⁷⁵ Az eredeti útlevelet hosszú keresés után az ÁBTL-ben találtuk meg. Külön köszönet Soós Mihály levéltárosnak. Az útlevéllel kapcsolatban lásd még Pásztóy Ámon semmisségi panaszát, 1948. május 31. BFL B-2890/951. 158.

⁷⁶ ÁBTL V-122405 (külön boríték), Pásztóy Ámon útlevele, 5. és 12–13. és 15.

⁷⁷ Uo. 42.

⁷⁸ Uo. 15. Az elsőfokú népbírói ítélet géppel írt változatában a teljesen valószínűtlen június 4-e szerepel. Ez persze vehetnének egyszerű elírásnak a július helyett. Az irat szélén azonban ceruzával (!) és hitelesítés nélkül a „jún. 30-án” dátum jelenik meg. BFL B-2890/1951. 113. Budapesti Népbírói első ítélete, 1948. május 19., Nb.III.2255/1948/5. A megismételt elsőfokú eljárásban született ítéletben pedig 1941. július 1. szerepel mint az elutazás időpontja. BFL B-2890/1951. 107. Budapesti Népbírói második ítélete, 1949. május 28., Nb.III.2255/1948/22.

⁷⁹ Kárpátaljai ukrán tisztviselők felhasználása a szükségszerű katonai közigazgatásban és a zsidók kitelepítése Galiciában. A Kárpát-csoportnak, a honvéd vezérkar főnöke helyett Decleva altábornagy, 665./Eln.vkf.kat.közig. 1941. július 7. MOL K-149, 1941, 6. tétel, 231. csomó, 105. doboz, 12103. sz. akta, 773.

⁸⁰ MOL K-27, 1941. július 1-i minisztertanácsi jegyzőkönyvek.

⁸¹ Braham, 1997: 199., valamint 5. lj.

⁸² Ságvári, 1999: 137.; Tóth, 2008: 12.

⁸³ 1945. április 30., valamint május 2., 10., 20., 21., 23., június 14. (aznap kétszer is), 28., július 16. és október 31. BFL Nb. 105/1946. 72–43. 101., 123–125., 194–212., 221.

⁸⁴ Uo. 196.

⁸⁵ Uo. 198–199.

⁸⁶ Uo. 201–202.

⁸⁷ Uo. 101. és 124.

⁸⁸ Uo. 207–208.

⁸⁹ Uo. 211–212.

⁹⁰ Uo. 412. 1946. március 3.

⁹¹ BFL Nb. 105/1946. 392. Levél a budapesti népügyészségnek, 1945. szeptember 24. A kihallgatási jegyzőkönyvek tanúsága szerint Sándor Jenő kihallgatásait is Koncz István nyomozó vezette.

⁹² BFL Nb. 105/1946. 261. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1946. augusztus 29.

⁹³ Köszönettel tartozunk Turbucz Dávidnak, aki a Horthyról szóló könyve megírása során kikérte a véleményünket. Turbucz, 2011: 181–182.

⁹⁴ BFL B-2890/1951. 200. Nyilatkozat a népbírói számára, 1948. szeptember 23.

⁹⁵ BFL B-2890/1951. 75. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1948. május 12.

⁹⁶ BFL B-2890/1951. 63. Pásztóy Ámon, tárgyalási jegyzőkönyv, 1949. május 27.

⁹⁷ BFL Nb. 105/1946. 412. Kiss Árkád, bizonyítási indítványa, Budapesti Népbírói, 1946. március 3.

⁹⁸ BFL Nb. 839/1946. V-79932/1. 129. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1946. december 7.

⁹⁹ BFL Nb. 105/1946. 258. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1946. augusztus 29.

¹⁰⁰ ÁBTL V-138271. 113–114. Tájékoztató a KEOKH szervezetéről és működéséről a deportálásokkal kapcsolatban, 1945. július 21.

¹⁰¹ Kárpátaljai ukrán tisztviselők felhasználása a szükségszerű katonai közigazgatásban és a zsidók kitelepítése Galiciában. A Kárpát-csoportnak, a honvéd vezérkar főnöke helyett Decleva altábornagy, 665./Eln.vkf.kat.köz. 1941. július 7. MOL K-149, 1941, 6. tétel, 231. csomó, 105. doboz, 12103. sz. akta, 773.

¹⁰² HL VKF, az 1. vkf. osztályhoz beérkező helyzetjelentések. HL Mikrofilmtár, B/243. mikrofisch doboz, 208. Először idézi Kaló, 2008: 27–32.

¹⁰³ Uo. 250. Németh tbk. Csop. VII.19. 8:30 I.1840/7/M.1.vkf-1941. sz. jelentés.

¹⁰⁴ Távirat, Fernschreiben der Sicherungsdivision 444/a an den Befehlshaber des Rückwärtigen Heeresgebietes Süd, 1941. július 28. Bundesarchiv-Militärarchiv (BA-MA Freiburg), RH 22/5. Nyomatásban megjelent: Hamburger Institut, 2002: 129.

¹⁰⁵ Kézrel írt feljegyzés, Vermerk des Befehlshaber des rückwärtigen Heeresgebietes Süd, 1941. július 30. Bundesarchiv-Militärarchiv (BA-MA Freiburg), RH 22/5. Nyomatásban megjelent: Hamburger Institut, 2002: 129.

¹⁰⁶ MOL K-148, 23. tétel, 1097. csomó, 5367. sz. irat a német katonai közigazgatás bevezetéséről.

¹⁰⁷ Az eredeti német dokumentum angol fordítását (PS-197 szám alatt) a nürnbergi háborús főbűnösök perében az amerikai ügyészség tette a bizonyítási anyagává. Nazi Conspiracy, 1946: III. 210–213.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.9. Vizsgálati dosszié

V-101594/1.	Szombathelyi Ferenc
V-117743	László Dezső
V-122405	Pásztóy Ámon
V-138271	Zakariás Dénes

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

XXV. 1.a Budapesti Népbíróság iratai, Büntetőperes iratok

Nb. 864/1946.	Hóman Bálint
Nb. 839/1946. V-79932/1.	Tomcsányi Kálmán
Nb. 105/1946.	Zakariás Dénes

XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság, Büntetőperes iratok

B-2890/951, V-122405	Pásztóy Ámon
----------------------	--------------

Hadtörténelmi Levéltár (HL)

Mikrofilmtár

VKF, az 1. vkf. osztályhoz beérkező helyzetjelentések

Magyar Országos Levéltár (MOL)

K-27 A minisztertanács üléseiről készült jegyzőkönyvek

K-148 Elnöki iratok, 1867–1949

K-149 Rezervált iratok, 1872–1944

K-429 Kozma Miklós miniszter iratai, 1897–1941

K-774 Kárpátaljai Terület Kormányzói Biztosának Hivatala, 1939–1944

1941. évi iratok

Schweizerisches Bundesarchiv

C.13.2128.P. Batizfalvy Nándor anyaga

Nyomtatásban megjelent források

Haraszti (szerk.), 2007

Vallomások a holtak házából. Ujszászy István vezérőrnagynak, a 2. vkf. osztály és az államvédelmi központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései. Szerkesztette: Haraszti György. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára – Corvina Kiadó.

Jaszovszky, 1996

Jaszovszky László: *Bűnös volt-e Bárdossy László.* Budapest, Püski Kiadó.

Majsai, 1986

Majsai Tamás: *Iratok a kőrösmezői zsidódeportálás történetéhez, 1941.* Budapest, Ráday-gyűjtemény évkönyve, IV–V. <http://korosmezokam.atw.hu> (Utolsó letöltés: 2012. június 11.)

Sajtó

Kaló, 2008

Kaló József: Szombathelyi Ferenc és a galíciai deportálás. *Magyar Napló*, 8. sz.

Karsai, 2002

Karsai László: Kamenyec-Podolszkijról tárgyszerűen. *Élet és Irodalom*, 2002. február 8.

Hivatkozott irodalom

Braham, 1973

Braham, Randolph L.: *The Kamenets Podolsk and Délvidék Massacres: Prelude to the Holocaust in Hungary.* Yad Vashem Studies, 9. sz. 133-156.

-
- Braham, 1997
Braham, Randolph L.: *A népirtás politikája. A holokauszt Magyarországon.* (2., bővített és átdolgozott kiadás.) I. köt. Budapest, Belvárosi Könyvkiadó.
- Ciucă et al., 1997
Ciucă, Marcel-Dumitru et al.: *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu.* București, Arhivele Naționale ale României.
- Frojimovics, 2007
Frojimovics, Kinga: *I Have Been a Stranger in a Strange Land: The Hungarian State and Jewish Refugees in Hungary, 1933–1945.* Jerusalem, The International Institute for Holocaust Research, Yad Vashem.
- Geyer, 1961
Geyer Arthúr: *Az első magyarországi deportálás.* Új Élet Naptár. 75-82.
- Hamburger Institut, 2002
Hamburger Institut für Sozialgeschichte: *Verbrechen der Wehrmacht, Dimensionen des Vernichtungskrieges 1941–1944.* Hamburg.
- Hollós, 1971
Hollós Ervin: *Rendőrség, csendőrség, VKF 2.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Karsai, 2001
Karsai László: *Holokauszt.* Pannonica Kiadó.
- Lévai, 1946
Lévai Jenő: *Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről.* Officina.
- Lévai, 1948
Lévai Jenő: *Zsidósors Magyarországon.* Budapest, Magyar Téka.
- Macartney, 1961
Macartney, C. A.: *October fifteenth: a history of modern Hungary 1929–1945.* Edinburgh, University Press.
- Majsai, 1986
Majsai Tamás: *A kőrösmezei zsidódeportálás 1941-ben.* Budapest, Ráday-gyűjtemény évkönyve, IV–V.
http://korosmezokam.atw.hu/files/MT_A_korosmezei_zsdep_1941_mt.PDF.
(utolsó letöltés: 2012. június 11.).
- Nazi Conspiracy...*, 1946
Office of the United States Chief of Counsel For Proecution of Axis Criminality: *Nazi Conspiracy and Aggression.* Nuremberg (Red Series).
http://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/pdf/NT_Nazi_Vol-III.pdf.
(utolsó letöltés: 2012. június 11.).
- Ormos, 2000

Ormos Mária: *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában (1919–1941)*. I–II. köt. Budapest, PolgART.

Ormos, 2007

Ormos Mária: A kémfőnök vallomásai. *Múltunk*, 2. sz. 294-299.
<http://epa.oszk.hu/00900/00995/00010/pdf/szemle07-2.pdf>
(utolsó letöltés: 2012. június 11.).

Ságvári, 1999

Ságvári Ágnes: Holokauszt Kárpátalján 1941-ben. *Múltunk*, 2. sz. 116-144.

Tóth, 2008

Tóth Gábor: *Deportálások Kárpátalján a második világháború idején, 1941-1944*. Budapest, Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány.
<http://www.eokik.hu/data/files/123541261.pdf>
(utolsó letöltés: 2012. június 11.).

Turbucz, 2011

Turbucz Dávid: *Horthy Miklós*. Budapest, Napvilág Kiadó.

Varga, 2006

Varga László: *Világ besúgói, egyesüljetek! Az állambiztonság átmentése*. Budapest, PolgArt.